

หมอชีวกโกมารภัจจ์

พวงน้อย โลหะขจรพันธ์*

ในปีการศึกษา ๒๕๕๐ วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคใต้ ได้รับการจัดสรรทุนวิจัยจากโครงการเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน สกอ. เรื่อง “ระบบสารสนเทศการแพทย์พื้นบ้าน กรณีศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช” ทำให้นึกถึงบรมครูท่านหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล งานวิจัยชุดนี้เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลหมอพื้นบ้านในเขตอำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งหมอพื้นบ้านในเขตอำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งหมอพื้นบ้านในที่นี้ได้แก่มอที่รักษาโรคด้วยวิชาแพทย์แผนโบราณ ได้แก่ หมอสมุนไพร หมอนวดจับเส้น หมอดำยา หมองู และอื่นๆ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เราจะต้องฟื้นฟูและอนุรักษ์เอาไว้ ในระหว่างการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลนั้น คณะวิจัยของเราได้มีโอกาสเรียนรู้พืชสมุนไพรชนิดต่างๆ มากมาย ทำให้นึกถึง.....คือท่านหมอชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งต่อไปนี้จะประวัติโดยย่อๆ ของท่าน

ท่าน“มหาชีวกโกมารภัจจ์” ตำแหน่งแพทย์ประจำสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร แห่งกรุงราชคฤห์ อันเป็นนครหลวงแห่งนครไพศาลี ตำแหน่งสุดท้าย เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรม

ศาสดาเอกของชาวพุทธ ครั้งนั้นเสด็จประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์

เรื่องราวนี้ได้อุบัติขึ้นในสมัยพุทธกาล ณ ชมพูทวีป ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ติดกับประเทศเนปาลปัจจุบัน ที่กรุงราชคฤห์ หญิงนครโสภณีนางหนึ่งนามว่า สาโลวดี ได้ให้กำเนิดทารกเพศชายคนหนึ่ง เนื่องจากเป็นลูกชาย นางจึงต้องกำจัดเสีย โดยได้วางหญิงรับใช้ผู้ซื่อสัตย์ นำไปทิ้งที่กองขยะนอกเมือง และนางก็ลืมเหตุการณ์นี้ไปเสียสิ้น

เช้าวันรุ่งขึ้น เจ้าชายอภัยกุมาร โอรสของพระเจ้าพิมพิสารเสด็จประพาสเมือง แล้วเลยออกไปนอกเมือง ระหว่างทาง ทรงทอดพระเนตรเห็นฝูงแร้งการุมกันอยู่ที่กองขยะ จึงรับสั่งให้มหาดเล็กไปดู ทราบความว่ามีทารกถูกทิ้งไว้ ก็บังเกิดความสงสาร จึงนำไปเลี้ยงดูเป็นบุตรบุญธรรม และพระราชทานชื่อว่า “ชีวก” หมายความว่ายังมีชีวิตอยู่ คนทั่วไปจึงขนานนามว่า “ชีวก” และโดยเหตุที่เป็นบุตรบุญธรรมของพระราชกุมารคือเจ้าชายอภัย จึงได้นามว่า “ชีวกโกมารภัจจ์” เนื่องจากเป็นเด็กฉลาด หน่วยก้านเป็นผู้ดี เจ้าชายอภัยจึงตั้งให้เป็นมหาดเล็กข้างที่ คอยติดตามรับใช้อย่างใกล้ชิด

ชีวกกุมารถูกล้อเลียนและถูกดูหมิ่นดูแคลนจากพวกมหาดเล็กกว่าตนเป็นเด็กข้างถนน

* สำนักงานวิชาการและประกันคุณภาพการศึกษา วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช

พ่อแม่อยู่ไหนไม่มีใครรู้จัก ครั้นเฝ้าเพียรถามจาก เจ้าชายอภัย ก็ไม่ได้รับคำตอบ จึงทำให้รู้สึกอัดอั้นตันใจและครุ่นคิดอยู่เสมอ เมื่อเจริญวัยขึ้นก็คิดได้ว่า “อันราชตระกูลนี้ คนที่ไม่มีศึลปวิทยานั้น เป็นอยู่ยาก” หมายถึงคนตระกูลสูงจะต้องประกอบอาชีพสูงให้สมเกียรติยศ และอาชีพสูงนั้น ผู้ไม่มีศึลปวิทยาไม่สามารถทำได้ อย่างกระนั้นเลยเราน่าจะเรียนวิชาแพทย์ดีกว่า เพราะเป็นวิชาที่มุ่งไปทางเมตตากรุณาแก่ผู้ทุกข์ยาก อิกทั้งยังปรารถนาเป็นพุทธอุปฐากของพระพุทธเจ้าด้วย ขณะที่ปรารถนอยากรเรียนวิชาแพทย์อยู่นั้น บังเอิญมีพวกพ่อค้าชาวนครดักกศิลา มาค้าขาย แล้วเลยเข้าเฝ้าเจ้าชายอภัย นายชิวก็ได้โอกาสก็ออกเดินทางไปกับพวกพ่อค้าโดยมิได้ทูลลาเจ้าชายอภัยก่อน ครั้นถึงนครดักกศิลา จึงไปหาศาสตราจารย์ (ทิสปาโมกข์) เมื่อถามไถ่ประวัติกันเป็นที่เรียบร้อยว่าเป็นลูกใครหลานใคร อาจารย์ก็รับไว้เป็นลูกศิษย์ เรียนฟรีไม่เสียค่าเรียน แต่ให้ทำงานใช้แทนค่าเล่าเรียน เป็นเครื่องบูชาอาจารย์

ถึงแม้ต้องทำงานด้วยเรียนด้วย ค่าที่เธอเป็นกุลบุตรที่สมบูรณ์ด้วยบุญญาภิหารและมีพื้นสันดานเป็นคนฉลาดและมีความขยันหมั่นเพียร จึงเรียนได้มาก เรียนได้เร็ว เรียนได้จำได้แล้วก็ไม่รู้จักลืม เธอศึกษาอยู่เป็นเวลา ๗ ปี รู้จักต้นไม้ใบหญ้าทุกต้นในชมพูทวีป กอปรทั้ง ความรู้ทางแพทย์ จนหมดความรู้ของอาจารย์ โดยที่คนอื่นต้องเรียนถึง ๑๖ ปีจึงจะจบ

ในตอนที่เราเรียนได้รวดเร็วนี้ ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาจิวัรชันชกะว่า เป็นด้วยเทวานุภาพ คือ ท้าวสักกะเทวราช

(หัวหน้าเทวดา หรือที่เรารู้จักกันในนามของ “พระอินทร์”) ทรงทราบว่าในกาลต่อไปเบื้องหน้า ชิวกุมารนี้จักเป็นพุทธอุปฐาก ผู้คุ้นเคยสนิทสนมอย่างยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น ท้าวเธอจึงทรงสอนการประกอบเภสัช (การปรุงยา) ให้นายชิวโกมารภักจ ก่ลาวคือ ท้าวเธอสิงอยู่ในตัวของอาจารย์ผู้สอน สอนการปรุงยาให้เป็นอย่างดี อย่างที่สามารถบำบัดโรคให้หายได้หมด ยกไว้แต่โรคที่เป็นวิบากของกรรมเท่านั้น

เมื่อเวลา ๗ ปีได้ผ่านพ้นไป ชิวโกมารภักจก็ให้นึกสงสัยว่า เมื่อไรที่สุดของวิชาจึงจักปรากฏกันเล่า เมื่อเข้าไปถามอาจารย์ตามความที่ตนสงสัย อาจารย์จึงได้ทดสอบความรู้ดูก่อน โดยบอกให้นายชิวถือเสียม ไปเกี่ยวหาตุลสิ่งหนึ่งสิ่งใด ที่ใช้เป็นยาไม่ได้ โดยให้เวลาที่ยหา ๔ วัน วันละทิศ รัศมี ๔๐๐ เส้น (๑ โยชน์) รอบนครดักกศิลา

หลังจากเข้าป่าสำรวจสมุนไพรรอยู่ ๔ วัน ก็ไม่พบเห็นสิ่งอะไรที่ไม่ใช่ยาเสียเลย จึงกลับมารายงานอาจารย์ว่า “ขึ้นชื่อว่าไปไม้ใบหญ้าและสมุนไพรรทั้งหลายในชมพูทวีปนี้ที่ใช่ทำยาไม่ได้ นั้น ไม่มีเลย ทุกอย่างที่มีอยู่บนพื้นดินเป็นเครื่องยาได้ทั้งนั้น”

เมื่ออาจารย์ได้รับรายงานเช่นนั้นก็พอใจมากจึงกล่าวว่า “ชิว” เธอเป็นอันว่าเรียนจบหลักสูตรวิชาแพทย์แล้ว พร้อมทั้งจะไปประกอบอาชีพให้เป็นประโยชน์ และไม่ต้องกลัวว่าจะรักษาใครไม่หาย ว่าดังนั้นแล้วก็มอบ โสหุขเล็กน้อยให้นายชิวเดินทางกลับบ้าน

เมื่อกราบลาอาจารย์แล้ว ชิวกุมารก็มุ่งหน้ากลับบ้านเนื่องจากคิดถึงเต็มทน อยากกลับไป

ทดแทนบุญคุณผู้ที่อุปการะเลี้ยงดูตนมา ระหว่างทางได้แวะที่เมือง “สาเกต” เพื่อหาเสบียงอาหารเพิ่ม และได้เงินจากค่ารักษาโรคปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐี ที่เป็นมานาน ๗ ปีให้หายเป็นปกติ ทั้งทำให้มีชื่อเสียงไปทั่ว พร้อมกันนั้นก็ได้รางวัลและเงินทองเป็นอันมากครั้งมาถึงกรุงราชคฤห์ก็เข้าเฝ้าเจ้าชายอภัยบิดาเลี้ยง กราบทูลเล่าเรื่องความเป็นไปและมอบเงินพร้อมทรัพย์สินรางวัลที่ได้รับจากผลงานชิ้นแรกเป็นเครื่องแสดงความกตัญญูที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง แต่เจ้าชายรับสั่งตอบว่า “อย่าเลยพ่อชิวก จงเป็นตัวเจ้าเองเถอะ และเจ้าจงสร้างนิเวศน์ อยู่ในวังของเรานี้เถิด”

ในครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนา มคธราช ประชวรด้วยพระโรคจริตสิวทวารหรือบานทะโรค ต้องทนทุกข์ทรมานกับโรค มีโลหิตไหลออกมาแปดเปื้อนพระภูษาให้เป็นที่อับอายกับข้าราชการบริพารเป็นยิ่งนัก ชิวกแพทย์ได้ปรุงโอสถถวาย เพียงไม่นานโรคก็หายสิ้น จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์นับแต่นั้นมา

ในกาลต่อมา ชิวกแพทย์ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริยะในการเป็นแพทย์ปรุงยาและแพทย์ผ่าตัดฝีมือเยี่ยม **อีกทั้งเป็นผู้ที่มีความกตัญญูรู้คุณแก่คนที่ได้ชุบเลี้ยง ควรเอาเป็นเยี่ยงอย่างที่ดีแล้ว ท่านยังมีไหวพริบรู้เท่าทันผู้อื่นสามารถใช้สติปัญญาเอาตัวรอดในยามคับขันได้ดังมีเรื่องเล่าเพื่อสนับสนุนเรื่องนี้คือ**

ครั้งนั้น ที่กรุงอุชเชนี ซึ่งมีพระเจ้าปชโชตเป็นเจ้าครองนคร มีนิสัยโหดร้าย ใครทำอะไรไม่ถูกใจอาจถูกสั่งให้นำไปตัดคอเอาง่ายๆ พระองค์มีโรคประจำตัวคือประชวรเป็นโรคผอมเหลือง ถ้าใส่เป็นแผล มีอาการปวดท้องและคลื่นเหียนอยู่

ตลอดเวลา แพทย์หลวงแพทย์ราชภูธรถวายการรักษาอย่างไรก็ไม่หาย และโรคจะกำเริบเมื่อได้กลิ่นน้ำมันเนย แต่ยาที่จะใช้รักษาจะต้องเข้ากระสายน้ำมันเนยเสียด้วยสิ **ชิวกแพทย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงหรือเพิกเฉยไม่รักษาผู้ป่วยด้วยยึดมั่นในจรรยาแพทย์ จึงออกอุบายขอสัญญาจากพระเจ้าปชโชต ๓ ข้อ คือ**

(๑) ขอห้องพิเศษสำหรับใช้เป็นที่ปรุงยาโดยเฉพาะ

(๒) ขอให้เปิดประตูวังไว้ตลอดเวลาและ

(๓) ขอประทานช้างหรือม้าฝีเท้าดีเพื่อเป็นพาหนะเตรียมไว้ให้ด้วย เมื่ออธิบายเหตุผลความเป็นจรรยาแพทย์เคลือบแคลงแล้ว ก็ทรงอนุญาตและสั่งการให้ตามที่ขอ

จากนั้นหมอชิวกจึงเข้าห้องปรุงยาที่จัดเตรียมไว้เป็นพิเศษ นำสมุนไพรครบตามตำราและเนยใสก้อนหนึ่ง ปิดประตูหน้าต่างจนมิดชิดไม่ให้กลิ่นเนยระเหยออกไปได้ แล้วเริ่มเคี่ยวยานั้น ตอนใดที่ได้กลิ่นเนยก็ใส่สมุนไพรบางอย่างลงไปดับกลิ่น เคี่ยวยาอยู่ ๗ วัน ๗ คืน ได้น้ำยาสกัดแล้ว ๑ ถ้วยใหญ่ ลองดมดูไม่ได้กลิ่นเนยสักนิดเดียว จึงนำไปถวายพระเจ้าปชโชต แล้วทูลลาออกไปนอกเมืองอ้างว่าเพื่อเก็บสมุนไพรมาเตรียมไว้อีก

หมอชิวก รีบขึ้นช้างพังฝีเท้าดีชื่อ ภัททวดี ขับจื่อออกนอกประตูเมือง เร่งไต่ช้างมุ่งตรงไปยังกรุงราชคฤห์ ครั้นไปได้ไกลหลายสิบลโยชน์ เห็นว่าพื้นเขตอันตรายที่จะติดตามแล้วจึงลงมาจากช้างนั่งพักเหนื่อยอยู่ที่ดงไม้มะขามป้อมแห่งหนึ่ง

รุ่งขึ้นวันที่สอง พระเจ้าปชโชตทรงรู้สึก
ว่ายาของหมอชีวกทำพิษเข้าไปแล้ว ทรงเรือและ
กลืนเนยใสที่ระเหยออกมา ครั้นได้กลืนเนยก็ทรง
อาเจียนเป็นการใหญ่ สิ่งของที่เน่าเหม็นในพระ
อุทรก็ถูกขจัดออกมาจนหมดสิ้น หมดพระกำลัง
อยู่ตรงนั้น แต่ยังไม่วายสังขารด้วยแรงพิโรธ ให้
อำมาตย์ชื่อ กากะ มนุษย์เดินเร็ว ผู้มีความสามารถ
พิเศษเดินได้วันละ ๖๐ โยชน์ ตามตัวหมอกลับมา
เข้าเฝ้า แล้วยังกำชับให้กากะระวังตัวให้ดี อย่าหลง
กลยอมกินอะไรที่หมอส่งให้เป็นอันตราย เมื่อรับ
พระราชโองการใส่เกล้าแล้ว กากะก็ออกเดินทาง
และไปทันกันที่ดงมะขามป้อมนั่นเอง

ครั้นเมื่อกากะแจ้งความตามที่มีรับสั่งแล้ว
หมอชีวกก็บอกแก่กากะว่า โปรดรอผม
รับประทานอาหารให้เสร็จก่อน และชักชวนให้
รับประทานหรือดื่มน้ำแก้กระหายด้วยกัน ส่วน
กากะนั้นแม้ว่าจะรู้สึกหิวและกระหายเพียงใดก็ไม่
กล้า กลัวว่าจะเสียท่าหมอชีวก ขณะนั่งคอยอยู่นั้น
พอดื่มน้ำมะขามป้อมลูกหนึ่งหล่นลงมาตรงหน้า
หมอชีวก หมอจึงหยิบขึ้นมาแอบใช้เล็บจิกยาใส่
ในผลมะขามป้อม แล้วรับประทานมะขามป้อมผล
นั้นเสียครึ่งหนึ่ง และบอกว่าถ้าไม่ดื่มน้ำก็ลองเอา
มะขามป้อมกินผลางๆก่อนจะทำให้ชุ่มคอและแก้
กระหายน้ำได้นัก กากะตายใจ รับประทาน
มะขามป้อมเข้าไป ทำให้ท้องเดินนอนจมกอง
อุจจาระอยู่ ณ ที่นั่นเอง ส่วนหมอชีวกก็เดินทางต่อ
เพื่อกลับกรุงราชคฤห์

อำมาตย์กากะเมื่อมีกำลังขึ้น จะตามหมอ
ชีวกก็ไม่ทันแล้ว จึงจำต้องชี้ช้างภัททวัตติกลับกรุง
อุชเชนีด้วยสังขารอันร่วงโรย เมื่อเข้าเฝ้าพระ
เจ้าปชโชตก็ทราบดีว่าพระองค์หายประชวรสบายดี

แล้ว และได้ตอบแทนหมอชีวกโดยมอบ
ผ้าสีไวยกะ ๑ คู่ เป็นผ้าสีทองที่มีชื่อเสียงในชมพู
ทวีป และทรงมีพระราชสาส์น ขอบพระทัยพระ
เจ้าพิมพิศาลไปด้วย

ในกาลครั้งนั้น เทวทัต คิดจะปลง
พระชนม์พระพุทธเจ้า ทราบว่าองค์พระสัมมาสัม
พุทธเจ้าจะเสด็จผ่านช่องเขาคิชฌกูฏ เทวทัตจึงไป
ดักรออยู่ที่ช่องเขา พอพระพุทธองค์เสด็จมาถึงช่อง
เขา เทวทัตก็ถลิ่งก้อนหินจากยอดเขาลงมา ทำให้
สะเก็ดหินกระเด็นไปถูกพระบาท ทำให้ห้อพระ
โลหิต เมื่อหมอชีวกทราบ จึงรีบมาถวายการรักษา
จนหายเป็นปกติ หมอชีวกโกมารภักจ์ตั้งแต่สำเร็จ
วิชาแพทย์มาจนตลอดชีวิต ได้ปฏิบัติหน้าที่ของ
แพทย์ได้อย่างดีเยี่ยม มองเห็นความปลอดภัยใน
ชีวิตของเพื่อนมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญ ดังจะเห็นได้
จากการรักษาโรคตลอดมาด้วยความเอาใจใส่ ไม่
เห็นแก่เหนื่อยยาก คนไข้ไม่ว่ามีหรือจน ปฏิบัติ
เสมอเหมือนกัน ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล ถ้ารักษา
โรคไม่หายก็ไม่ยอมรับค่ารักษา หมอชีวกจึงเป็น
เหมือนผู้ให้ชีวิตแก่ผู้ป่วย เป็นแม่บทของจรรยา
แพทย์จนถึงปัจจุบัน นับได้ว่าหมอชีวกโกมารภักจ์
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ในทางแพทย์ทีเดียว

ผู้อ่านคงจะเห็นแล้วว่า หมอชีวกโกมาร
ภักจ์ เป็นบุคคลที่น่ายกย่องนับถือกราบไหว้บูชา
และสมควรเป็นตัวอย่างแบบฉบับที่ให้ปฏิบัติตาม
เพื่อความเป็นศิริมงคลแก่ชีวิต

คำบูชาพระบรมครูแพทย์

ชีวกโกมารภักจ์ แพทย์ประจำพระบรมศาสดาเมื่อ
ครั้งพุทธกาล

โอม นะโม ชีวะโก สิวะสาอะหังกรุณิโก
สัพพะสัตตตานังโอสะละ ทิพพะมันตังปะภาโส
สุริยะจันทัง โกมารักโข ปะกาเสสิ วันทามิ
บัตติโต สุมะโส อะโรคยา สุมะนาโท

เอกสารอ้างอิง

1. ประวัติหมอชีวกโกมารักจ้.คณะสงฆ์
วัดจักรวรรดิราชาวาส พิมพ์แจกในงาน
พระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาอภัยราชามหา
ยูติธรรมธร.
2. พินิจ แจ่มจิต ปัญญา บุรพาชีพ. ตำราเภสัช
กรรมแผนโบราณ.

